

A. GERGELY ANDRÁS

Alpok-Adria együttműködés: egy kisebbségi horizont

Stefan Böckler, Cseresnyés Ferenc et al. (szerk.):
*Kisebbségek és határon átnyúló együttműködés az Alpok-Adria
térségben.* Trento: Alpok-Adria Munkaközösség
(magyar változat), 2004. 430 old.

A kisebbségtudomány diszciplínává érett. Lehet ezt vitatni, és különbséget tenni egyes kisebbségi önismereti vagy kutatási területek, jogi vagy önkormányzati ügymenetek között, de lehet megtisztelő szavakat keresni az új tudásterület hiányzó alapjait megteremtő kísérletezők dicséretére is.

Az alábbi írás ez utóbbit választja szempontjául. A szóbanforgó kiadvány az Alpok-Adria Munkaközösség többnyelvű köteteként jelent meg, Trentóban, olasz érdekeltségű milióban. A kisebbségtudomány hazai ágazatai így csak részben érvényesek rá – értékelő szempontként, mérceként azonban mégis latba esnek. Márcsak azért is, mert hasonló példát aligha ismer a szakirodalom, s maga a kötet korszakos jelentőségű áttekintésnek tetszik.

A kisebbségkutatás diszciplináris alapjait számtalan kutató még számtalanabb historikus kísérletre vezeti vissza, akár az újkorig vagy az ókorig, mindegyre azt szemlélve: mikortól számítható, hogy egy kisebbséget, etnikai és kulturális, vallási vagy számszerű alárendeltségben leledző csoportot megkülönböztettek, akár előnyére, akár sérelmére. A hazai kisebbségtudomány egyetemen is tanulható tudásterület immár, kiépült egy akadémiai intézménye is, így a szakterület korántsem mondható kezdetlegesnek, „gyermekcipőben” totyogónak. Sőt: akik nem párto-

lóan, vagy védelmére szólnak, azok nemegyszer inkább épp azt hangsúlyozzák, talán túlságosan is kiépült immár, s „etnobilizációként” fungál, vagy annak elméleti háttérében leli gyakorlati biztonságát...

A kevésbé pejoratív, de több érzékenységet eláruló kutatási háttér áttekintését három nagyobb területre oszthatjuk. Az elsőben, amely részint egy euró-zónában, uniós együttműködési miliőben ismerhető fel, jelen van a kisebbségi képzés, kutatás, helyzetfelismerés, folyamat-elemzés, konfliktuskezelés eszköztára és tanulható technikája, továbbá normarendszere is. A második inkább kétfelé oszlik, egyik felől a magyarországi és a határon túli kisebbségek sérelmi helyzete, konfliktusaik kezelési módja, foglalkozásuk agasztó arányai, illetve változásai, asszimilációs trendjeik specifikus módjai kerülnek feldolgozásra, legyen a végeredmény statisztika, demográfia, térkép, iskolázottsági vagy nyelvhasználati tapasztalat, nacionalista közbeszéd vagy kisebbségvédelmi joggyakorlat (ehhez adalékként a Teleki László Alapítvány, a kisebbségvédelem intézményei és az önkormányzatok honlapjai, vagy a határon túli magyar kutatóbázisok kiadványai jó illusztrációk). Másik irányból nézve – s ezt az imént „tipologizált” helyzet ellenoldala jól illusztrálja egyazon intézmény, az MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézete működésében, konferenciáin, vagy akár honlapján is – egy jóval „puhább”, kultúraközpontú, vallásra és identitásra, átélési gyakorlatra és szimbolikus politikára érzékenyebb kutatási részterület (ha úgy jobban tetszik: megismerési technika és értelmezési mód), amelyen a kulturális antropológia tapasztalati anyaga kínál interpretációt. Ez utóbbi terület azért említendő, sőt azért kiemelendő, mert a korábbi, a „szocializmus korszakában” és azt megelőzően is minden másságot valamely „nemzeti kérdésként” sikerült taglalnia a szakemberek többségének, anélkül azonban, hogy az érintettek erről akár tudtak volna, akár befolyásolhatták volna, miként fogalmaznak „tudományos” ismeretanyagot arról, ami rájuk vonatkozik.

E megismerési területek aprólékosabb elősorolása nem azért történt itt, mert a tárgyalandó kiadvány bármelyik „kategóriába” oly könnyen besorolható volna. Épp ellenkezőleg. A *Kisebbségek és határon átnyúló együttműködés az Alpok-Adria térségben* című kötet olyan köztes tudástartományban helyezhető el, amelyben éppoly nyomatékosan helyet kell kapjon a kisebbségjog megannyi komponense, mint a térségi identitások puha jelenség-együttese, a demográfiai trendek ismertetése éppúgy, mint a saját állapotrajz megformálásában érdekelt kisebbségi képviselők hatá-

sa. Miképpen a kötet címe, úgy a feltárás módja is átjár a (diszciplináris) határokon, megkísérel kölcsönös megértésért dolgozni, „átlát” és „átlátogat” a másik zónába, regisztrál állandóságot és változást, folytonosságot és megszakadási veszélyeket, kulturális másságot és kölcsönösséget egyaránt. A térképmelléklettel is ellátott 430 oldalas kötetet a szerkesztők szerényen „tanulmánynak” nevezik, melyben egyes régiók, államok, önálló tartományok, tagcsoportok összegzik létformáik és megmaradási módjaik historikumát, jelenét és feltételeit. Egy szakértőkből álló munkaközösség, amely végül vitaanyagként terjesztette elő „országtanulmányait” és regionális áttekintéseit ama Kisebbségi Munkacsoportnak, amely mindezt elméleti, terminológiai, lexikai, történeti, demográfiai és lingvisztikai kontextusban megvitatta és egységes formátumban közzétette, végső soron azt a lehetséges kooperációt is tükrözi, amely nemcsak politikai, nemcsak térségi, hanem kulturális megértés mentén is eredményesnek bizonyulhat(ott). A kötet az egyes kisebbségek, valamint az egyes térségek jogi-politikai, mentális és kulturális „implikációit” tartalmazza, beleértve többnyelvűséget és autonómiát, válogatott bibliográfiát és társadalmi törekvéseket, állampolitikai rendezőelvek hatását és változó politikai konstellációk következményeit is.

Kisebbségtudományi szakkönyvvel van tehát dolgunk, de nem az átpolitizált, nacionalizmustól áthatott, nemzetépítő vagy múlt-konstruáló, közös emlékezetet „átíró” vagy jelent manipuláló célrendszer elméleti következményével, hordozójával, vagy éppen ellenpontoszó opuszával. Nincs politikailag áthangolt terminológia a könyvben, viszont van olyan egységesítési szempont (ajánlás), amelyet irányadónak tekinthetnek a résztvevők, s ezáltal az egyes fejezetek követik a föltárási körvonalakat akkor is, ha elhangzó következtetések esetleg eltérnek regionális és nemzeti kontextusban, vagy törvényi szabályozás, esetleg állami kezdeményezések következtében. Miközben a kisebbségeket „az Új Európában” a „határokat átívelő hidak tartóoszlopaként” kezeli a szerkesztői észjárás, nem kíván eltekinteni attól sem, hogy az európai egységesülési folyamat makro- és mikrointegrációs hatásait földolgozza. „A határok a történelem sebhelyei” – idézi a bevezető tanulmány mottója Alfred Mozert –, tudatosítva az olvasóban, hogy a „nagy határvonalat” jelképező (vagy inkább megjelenítő) vasfüggöny lehullása után rendszerbomlasztó hatások mutatkoztak, s ezek az egymástól addig mesterségesen is elszigetelt nemzetek, identitások, gazdaságok vagy politikai felépítmények oly hirtelen találtak egymásra gazdasági, politikai, népcsoportközi,

államterületi, nyelvi és kisebbségjogi téren, hogy abban a kényszerek és rossz hagyományok éppúgy szerepet kaphattak, mint a békés együtt-lét ábrándképe. A kisebbségek és határokon átnyúló együttműködések programját a programkoordinátor Stefan Böckler olyan híd-szerepként értelmezi, amely az Alpok-Adria térséget az Új Európa felé vezeti. Ugyancsak ő idézi Paul Tillich sorait a megélenkült nemzeti-etnikai problematikák feloldására vállalkozó tevékenység programjához: „Csak az állhat az áthidalás és ezáltal a béke szolgálatában, aki egy határ vonal mindkét oldalának részese, nem pedig az, aki a szilárd elhatároltság nyugalmában biztonságban érzi magát”.

Az elhatárolódás és közeledés tendenciái mintegy két évtizede, a Területi Önkormányzatok és Közigazgatási Szervek Határ menti Együttműködéséről szóló Keretegyezmény óta két léptékben folytatnak tervezést. A jó ideig nyomatékosabb *állami* szintet, melyet később, a nyolcvanas évektől már meg-megbontott a pontszerűen elképzelt határmenti érintkezési zónák folytonos övezetkévé válása, vagyis a határok „elmállása” és a térségi kapcsolatok szomszédsági politikává alakítása, a kilencvenes évektől már egy újabb, *regionális* övezetesség egészítette ki. Utóbbi részint a nemzetállamiságon túllépő formációk, „egységképződmények” reprezentálója is lett (lásd a „Régiók Európája” fogalomkörét), részint pedig az integrált Európába helyi kapcsolat- és identitás-hálózatokkal bekapcsolódó érdekszférák megtestesítője. Számos, az egységesülési folyamat bürokratikusán megoldott alakzatát ezek a helyi szintek a maguk módján elvitatták, megválaszták, „átírták”, de az adminisztratív projektekből sokszor hiányzott a kulturális tartalom, az értékek, eszmények, normák közös elfogadásából adódó békességes megoldás-együttes. Pedig hát politikai vagy területiális identitás-egységben csakis azok képesek egymásra találni, akiknek egymáshoz kulturálisan, a különbözőség vállalása és megvallása mentén, vagy éppen az integrációt csakis az önmegvalósítás keretében elfogadó módon lehet közük. A fejlődésvonalak, mint ezt Böckler írja, együttműködési realitásként „potenciált és tendenciát jelölnek ki”, de ennek csupán a tényleges tapasztalatok adhatnak hitelt, s formálhatnak köztes jellegű, interkulturális vagy multikulturális kooperációkat.

Mindezt nemcsak szemléletmódok átvétele, értékek követése nehezíti. Olyan, egyébiránt még Európa perifériáira éppúgy jellemző, de világszerte is ható jelenségek nem különben, amelyen például a periférizáltak szegénysége a centrum gazdagságával szemben, az elválasztó

falak és intézményes normák kialakítása a sikerképesek által, az Európán kívüli (globalizációs, migrációs, információs és makropolitikai) közrehatások erőteljesebb megjelenése az uniós milióban (továbbá már a hetvenes évektől kezdődő időszakban is), a határkapcsolatok virtualizálódása mögött megmaradó mentális határok, normarendek, multikulturális aspirációk egyaránt olyan tanulságokkal szolgálnak, amelyeket a nemzeti keretek alapján elképzelt Európa nem kifejezetten tekint sajátjának. E szempontból „a nemzetállamiság és a kisebbségi kérdés egyugyanazon érme két oldalát jelenti”, a történelmi határok hasította szakadék, illetve a Habsburg impérium, a trianoni döntés és az államközi összetűzések hullámai formálta helyzetkényszer hatotta át az együttműködések tiltásának szempontrendszerét. Tisztázatlanok maradtak, majd külpolitikává érettek és geopolitikává merevedtek a kisebbségek kezelésének kérdései, különösen a határmenti térségekben, aminek utóbb az Európai Határmenti Régiók Munkaközössége által feloldani kívánt merevsége, az Európa Tanács kisebbségvédelmi Keretegyezménye (1995) és a Közép-Európai Kezdeményezés oly módon próbált ellene szervezni, hogy ennek eredménye az érintett népcsoportok helyzetét együttesen kezelő, a határok mindkét oldalára egyként figyelemmel lévő szemléletmód kialakulása lett.

E kötetben „a viták folyamatának – zsákutcáktól és kerülőutaktól megszabadított – felvázolása” a nemzeti színezetű szemléletmódok közötti sajátos kompromisszumképesség és együttműködés eszméjének nevében mutatkozik. Az átfogó bevezető szerint „ez a tanulmány nemcsak *ténybeli eredményei* alapján járul hozzá a népcsoportok harmonikus együttéléséhez a határokon belül és azokon túl, hanem a *lebonyolítás módjával* konkrét példát szolgáltat az ilyen csoportok közötti határokon átnyúló együttműködés lehetőségére” (kiemelések az eredetiben). Mindez talán azon esetekre is érvényes, amelyekben a kutatási összefoglaló egyes részeit vagy „objektív nehézségek és szubjektív szemléletmódok miatt nem lehetett közös nevezőre hozni” (27. old). Példaképpen: Horvátországban – az előzetesen megválogatott kritériumok szerint – mintegy tizenöt kisebbségi népcsoport él, melyeknek azonban korántsem egyenlő a státusa, feltártsága, nyilvánossága, vagyis legitim létmódja, s nemegyszer az interetnikus kapcsolatrend fontosabbnak is bizonyult, mint a kisebbségi séma alkalmazása. A séma az Alpok-Adria Munkaközösség „Első kisebbségi jelentésében” alkalmazott javaslat volt, melyet a tagtartományok beszámolóíhoz készítettek el, s ezt egészítette ki utóbb

(1996) a „Kisebbségi konfliktusokat tárgyaló szakértői beszámolóok irányelvei” című ajánlás, a munkacsoportok tárgyilagos csoportosítási elvei szerinti adatbázis-építés, valamint a szakmai viták ezt követő kiegészítései (pl. 1997 novemberében Siófokon). Föltárult például annak gondja, hogy a „rég” és az „új” kisebbségek közötti megkülönböztetés mivégre alakult ki, milyen velejárói vannak a kisebbségek öndefinícióinak, milyen nemzetpolitikai „válaszok” követik egy-egy csoport kisebbségkénti megjelenését, milyen „releváns szignálok sokaságát váltja ki” a nemzeti keretektől eltérő identitáskeresés, milyen (tudományon túli, közvetlen érvényesülő) politikai jelentősége van vagy lehet a politikai szereplők közötti megjelenésnek, nyelvi-kulturális-vallási vagy gazdasági-térségi-érdekvérvényesítési ismérvek szerinti reprezentációnak, a migránsok (munkavállalók, menekültek, bevándorlók) és a tradicionális csoportok jogállási különbségének, stb. (26. oldal).

A kiadós méretű kötet a felvezető kerettanulmányt követően tartalmazza az elemzési séma vázlatát (főbb pontjai: 1. A kisebbségi helyzet alapvető jellemzői, történelmi és szituatív elemei; 2. területi, demográfiai sajátosságai és viszonyszámai; 3. a gazdasági tényezők; 4. a politikai és képviseleti jellemzők; 5. a kulturális jellemzők; 6. a kisebbségi kapcsolatok és többségi keretfeltételek; 7. az együttélési modellek és perspektívák; 8. a határokon átnyúló együttműködések), majd a részletes régió-tanulmányokat. Ezen belül találjuk Baranya, Győr-Moson-Sopron, Somogy, Vas és Zala megyék, valamint Burgenland, Friuli-Venezia Giulia, a Horvát Köztársaság, Karintia, Szlovénia, Trentino-Dél-Tirol és Velence aprólékos leírását. Az áttekintéseket összefoglaló zárja, továbbá az Alpok-Adria Munkaközösség egy nyilatkozata a nemzeti és nyelvi kisebbségekről (1998. novemberéből), s kiegészítésként egy térkép a tárgyalt terület elhelyezkedéséről és a Közép-Európai térség országairól, néhány demográfiai adattal jellemezve őket.

A kiadvány (önminősítő, de nem egykönnyen cáfolható) deklarációja szerint a kisebbségi léthelyzetet és határokon átnyúló kapcsolatokat ekként feltáró munka célja nemcsak a potenciális konfliktusok megelőzése a hatékonyabb kisebbségvédelem mentén, hanem az átfogó megfontolások feltételeként elvárható teljesebb információs háttér lerakása is, amely az európai együttműködéseknek épp az integrációs folyamatok felgyorsulásában aktuálissá vált feladatait szolgálhatja.